

زوجیت اصناف در سورۀ یاسین

فرشته معتمد لنگرودی*

چکیده

قرآن کریم بزرگترین پیام الهی برای بشریت است که هدف اصلی آن هدایت انسان به سوی کمال و سعادت ابدی است. یکی از پیام‌های قرآن در زمینه هدایت بشر، اعجاز علمی است که در این مقاله به یکی از ابعاد آن - زوجیت در اصناف و پدیده‌ها - پرداخته شده است. زوجیت به معنای دوتا بودن که قرینه هم هستند مثل شب و روز، نر و ماده است و در آیات متعدد قرآن کریم به زوجیت گیاهان و حیوانات بلکه به زوجیت همه اشیاء اشاره شده است. نگارنده در نوشتار حاضر پس از بررسی معنای لغوی و اصطلاحی کلمه اعجاز و زوج، تاریخچه پدیده زوجیت ذکر شده است. در مرحله بعدی به بررسی بسامد کلمه زوج در قرآن کریم پرداخته است؛ به این معنا که خدای متعال مسأله زوجیت را چگونه در قرآن کریم مطرح فرموده است و در آخر به هدف زوجیت در قرآن که نشانه‌ای از آیات الهی در عالم هستی است پرداخته شده است. نشان داده است که زوجیت در همه موجودات و اشیاء وجود دارد و اخیراً دانشمندان نیز به این نتیجه رسیده‌اند که

در عالم اتم‌ها نیز زوجیت وجود دارد این گونه که اتم از اجزای مختلفی تشکیل شده، اجزایی که دارای بار الکتریسیته منفی هستند و الکترون نامیده می‌شوند و اجزایی که دارای بار الکتریسیته مثبت هستند و پروتون نامیده می‌شوند. کلید واژه‌ها: اعجاز، زوج، زوجیت اصناف، اهداف زوجیت.

مقدمه

قرآن کریم آخرین سروش آسمانی است که بر آخرین پیامبر؛ یعنی: حضرت محمد (ص) فرود آمده و جهانیان را به نور و کمال هدایت می‌کند. از آنجا که پیامبر اسلام (ص) آخرین و کامل‌ترین دین را از جانب خداوند برای انسان‌ها آورده است و قرآن را به عنوان دلیل و حجت نبوت خود معرفی نموده، که نشانه صدق و ادعای رسالت پیامبر (ص) می‌باشد. این کتاب آسمانی برای هدایت انسان‌ها به بیان همه چیز «وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ» (الأنعام، ۵۹/۶) از تر و خشک و صغیر و کبیر لازم بوده به گونه‌ای کامل و جامع و به نحو «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» (النحل، ۸۹/۱۶). در آن ذکر شده است.

اعجاز قرآن دارای ابعاد مختلفی است از جمله فصاحت و بلاغت، علوم طبیعی، اخبار غیبی و... یکی از ابعاد اعجاز قرآن، اعجاز علمی می‌باشد.

اعجاز علمی قرآن کریم، مربوط به اشاراتی است که از گوشه‌های سخن حق تعالی نمودار گشته و هدف اصلی نبوده است؛ زیرا قرآن کریم کتاب هدایت است و هدف اصلی آن جهت بخشیدن به زندگی انسان و آموختن راه سعادت به اوست. همان‌طور که اگر یک پزشک، کتابی نوشت و گفت: در آن همه چیز هست، مقصود او آن نیست که همه علوم ریاضی، فیزیک و... در آن کتاب موجود است، بلکه همه چیز مربوط به علوم پزشکی مراد او است. در اینجا نیز هدف قرآن، بیان مسائل پزشکی، فیزیک، شیمی و... نیست بلکه هر چیزی که مربوط به هدایت بشر است، در قرآن کریم آمده است. لذا اگر اشارات علمی در قرآن موجود باشد، در راستای همان هدف اصلی، یعنی: هدایت بشر بوده است، که برای توجه دادن انسان به خداوند متعال انسان را به آیات طبیعت یادآور می‌گردد. از این رو گاه در قرآن به برخی از اشارات علمی قرآن برمی‌خوریم از آن جهت است که این سخن از منبع سرشار علم و حکمت الهی نشأت گرفته و از سرچشمه دانشی بی‌پایان حکایت

دارد: «ثَلُّ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا» (الفرقان، ۶/۲۵)؛ «بگو کسی آن را نازل کرده است که اسرار آسمان‌ها و زمین را می‌داند، او غفور و رحیم بوده و هست». لذا اشارات علمی قرآن هدف اصلی کلام را تشکیل نمی‌دهد.

گرچه آغاز پیدایش بحث اعجاز، روشن نیست، اما اعجاز قرآن از نخستین مباحث مربوط به قرآن می‌باشد؛ قرآن کریم در بحث معجزه بودن خود، از تعبیر «اعجاز» استفاده نموده، و همواره از معجزات انبیاء با واژگان «آیه»، «بیّنه»، «بصائر» و «برهان» یاد نموده است. از این رو، اصطلاح معجزه در مورد قرآن نخست در برخی روایات و سپس همانند دیگر اصطلاحات، بعدها رواج یافته است.^۲

همچنین در قرآن از تعبیر خارق العاده استفاده نشده و اصطلاح معجزه از سخنان دانشمندان اسلامی نشأت گرفته است و اعجاز به معنای اصطلاحی آن در قرآن به کار نرفته است.^۳ نخستین مرحله از مباحث اعجاز قرآن، در آثار مفسران، متکلمان و ادیبان یافت می‌شود که معتقد بودند قرآن نشانه و برهانی بر رسالت پیامبر (ص) است. با بررسی‌های تاریخی می‌توان دریافت که بحث اعجاز قرآن کریم در نیمه دوم قرن دوم آغاز شده است.^۴ نخستین کتاب‌هایی که درباره اعجاز قرآن نوشته شده، با عنوان «نظم القرآن» بوده است و ابواسحاق ابراهیم بن سیار بن هانی نظام معتزلی - ۲۳۱ق - در «نظم القرآن» اولین کسی است که به مسأله اعجاز پرداخته است و بعد از او ابوعثمان جاحظ - ۲۵۵ق - تحت همین عنوان کتاب نوشت و بعد از آنان کتاب‌های مختلفی درباره ابعاد مختلف اعجاز نوشته شد. از مهمترین دانشمندان متقدم که در این زمینه کتاب‌های بی نظیری نوشته‌اند، می‌توان از قاضی ابوبکر طیب باقلانی - ۴۰۳ق - صاحب کتاب «اعجاز القرآن» و ابومنصور ثعالبی - ۴۲۹ق - نویسنده «الإعجاز و الإیجاز» یاد کرد. در یک قرن اخیر در جوامع اسلامی، توجه بیشتری به موضوع اعجاز شده است و کتاب‌های مستقلی در این زمینه نوشته شده است. مانند: «اعجاز بیانی قرآن» از عایشه عبدالرحمن بنت الشاطیء که این کتاب توسط حسین صابری ترجمه شده است. کتاب «اعجاز قرآن» از محمدحسین طباطبایی، «التمهید فی علوم القرآن» از محمدهادی معرفت که جلد ششم این کتاب ویژه اعجاز قرآن است.

مفهوم شناسی واژه‌ها

قبل از تبیین مسأله مورد بحث، باید مفهوم اعجاز و زوج را تشریح و تبیین کنیم: معنای لغوی و اصطلاحی اعجاز: فراهیدی اعجاز را از ریشه «عجز» و به معنای ضعف و ناتوانی دانسته است.^۵

این منظور درباره معنای اعجاز می نویسد: عجز، نقیض جزم است. عجز فلان راه فلان؛ یعنی نظر او را ضعیف شمرد^۶. همچنین ریشه عجز معنای دیگری نیز دارد و آن نهایت و پایانه هر چیزی است از این رو است که به آخرین فرزند کهنسال عجزه و این العجز می گویند.^۷

و در اصلاح معجزه تحقق آن چیزی است که عاداتا واقع نمی شود و یا نفی امری است که عاداتاً صورت می پذیرد و همراه با خرق عادت و برابر با ادعای آورنده آن است.^۸ علامه طباطبایی در تعریف اعجاز می نویسد: معجزه امری است خرق عادت که بر دخالت و تصرف نیروی ماوراء الطبیعة در عالم طبیعت و جهان مادی دلالت می کند نه آن که به معنای امری باشد که ضروریات علمی را ابطال می کند.^۹ معنای لغوی و اصطلاحی زوج: ابن فارس زوج را به معنای مقارنه الشئ، بیان داشته است.^{۱۰}

راغب برای این کلمه معانی ذیل را قائل است: ۱. در غیر حیوانات به هر کدام از دو چیز قرینه همدیگر - مثل یک لنگه کفش - زوج گویند. ۲. به هر چیزی که مقارن دیگری باشد و مشابه آن باشد زوج گویند. ۳. به هر چیزی که مقارن دیگری باشد و متضاد آن باشد زوج گویند.^{۱۱}

همچنین کلمه زوج گاهی به معنای اصناف و انواع - مثل شب و روز - در قرآن به کار رفته است: «وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (ق، ۷/۵۰).^{۱۲}

علامه طباطبائی در مورد معنای زوج، علاوه بر اشتغال این لفظ بر نوعی اقتران، عنصر تأثیر و تأثر را نیز در معنای لغوی این واژه دخیل دانسته و می نویسد: کلمه زوجین به معنای دو چیزی است که مقابل هم باشند؛ یکی فاعل باشد و مؤثر و دیگری متأثر. از آن که فاعل است عملی سر بزند و بر آن که منفعّل است واقع شود. مانند زن و شوهر. ایشان در جای دیگر می نویسد: مسأله‌ی تزویج دو چیز با هم و پدید آمدن چیز سوم، اختصاص به انسان

و حیوان و نبات ندارد؛ بلکه خداوند تمامی موجودات را از این راه پدید می آورد. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» (یس، ۳۶/۳۶) و به طور کلی عالم را از دو موجود فاعل و منفعل درست کرده است که این دو به منزله نر و ماده حیوان، انسان و نباتند؛ هر فاعلی با منفعل خود برخورد می کند و از برخورد آن دو، موجود سوم پدید می آید. ۱۳

تاریخچه پدیده زوجیت

انسان تا قرن ها گمان می کرد که مسأله زوجیت و وجود جنس نر و ماده، فقط در مورد بشر و حیوانات و برخی گیاهان؛ مثل خرما صادق است. ۱۴. ولی نخستین بار کارل لینه دانشمند و گیاه شناس معروف سوئدی، در اواسط قرن ۱۸ میلادی، موفق به کشف این واقعیت شد که مسأله زوجیت در دنیای گیاهان تقریباً یک قانون عمومی است و گیاهان نیز همانند غالب حیوانات از طریق آمیزش نطفه نر و ماده بارور می شوند و سپس میوه می دهند. این نظریه مورد استقبال دانشمندان قرار گرفت. ۱۵. بعد از مدتی دانشمندان کشف کردند که ماده از تراکم انرژی به صورت ذرات بی نهایت ریزی که اتم نامیده می شود، تشکیل یافته است و پس از گذشت مدتی مسأله زوجیت به همه اشیاء سرایت داده شد، چرا که دانشمندان کشف کردند که واحد ساختمانی موجودات، یعنی: اتم از الکترون ها - با بار منفی - و پروتون ها - با بار مثبت - تشکیل شده است. ۱۶.

امروزه پدیده زوجیت در اشیاء یکی از مسلمات جهان علوم و در درجه مسائل حسی قرار گرفته و جزئیات آن روشن گردیده است.

قرآن مجید قرن ها قبل از این دانشمند به طور مکرر در آیات مختلف به موضوع زوجیت گیاهان و حیوانات و انسان و بلکه تمام اشیاء در جهان اشاره شده است. و این خود یکی از معجزات علمی قرآن است. طنطاوی در این زمینه معتقد است که: معجزات علمی قرآن پیوسته و روز به روز با پیشرفت علم آشکارتر می شود و هنوز هم گنجینه های علمی قرآن مکشوف نگشته است و با گذشت زمان به تدریج آشکار می گردد. ۱۷.

بررسی آیات زوجیت

زوجیت در قرآن کریم: کلمه زوج هشتاد و یک بار و در چهل و سه سوره از قرآن آمده است. با بررسی این آیات می‌توان دریافت که زوجیت در قرآن به اشکال ذیل مطرح شده است:

۱. دسته ای از آیات قرآن، زوجیت در انسان و میوه‌ها و گیاهان را مطرح می‌کند مانند: «فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى» (القیامة، ۳۹/۷۵)؛ «و از او دو زوج مرد و زن آفرید!».

«أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (الشعراء، ۷/۲۶) «آیا آنان به زمین نگاه نکردند که چقدر از انواع گیاهان پرارزش در آن رویاندیم؟!». ۱۸.

«وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (ق، ۷/۵۰)؛ «از هر نوع گیاه بهجت‌انگیز در آن رویاندیم».

«وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (لقمان، ۱۰/۳۱) «و از آسمان آبی نازل کردیم و بوسیله آن در روی زمین انواع گوناگونی از جفتهای گیاهان پرارزش رویاندیم».

۲. زوجیت در چیزهایی را که انسان نمی‌داند: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» (یس، ۳۶/۳۶)؛ «منزه است کسی که تمام زوج‌ها را آفرید، از آنچه زمین می‌رویاند، و از خودشان، و از آنچه نمی‌دانند».

۳. و بالاخره در دسته دیگر از زوجیت عمومی همه اشیای جهان خبر می‌دهد: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (الذریات، ۴۹/۵۱)؛ «و از هر چیز دو جفت آفریدیم، شاید متذکر شوید!».

اول: زوجیت در انسان و میوه‌ها و گیاهان: یکی از مسائل قابل توجه که در قرن اخیر مورد بحث واقع شده و سرانجام پرده از روی آن برداشته شده است، موضوع زوج بودن گیاهان بلکه تمام موجودات جهان طبیعت است. برای بشر در عصر رسالت چنین موضوعی اصلاً مطرح نبود و درباره آن کوچکترین آگاهی نداشت؛ ولی قرآن مجید با اصرار کم نظیری درباره زوج بودن همه موجودات جهان آفرینش سخن گفته و برای ایجاد انگیزه در مسلمانان تا مسأله را از راه علمی مورد بررسی قرار دهند به طور مکرر از آن یاد نموده است. مفسران پیشین نه تنها در این آیات دقت شایسته مقام قرآن را انجام نداده اند، بلکه آیات مربوط به زوج بودن نباتات و کلیه موجودات آفرینش را طوری تفسیر کرده اند که فقط

به علوم و آگاهی های محدود آن زمان تطبیق می نمودند^{۱۹}. در ذیل بر بررسی آیاتی که به این مطلب اشاره دارد، می پردازیم:

الف: آیه: «أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (الشعراء، ۷/۲۶)؛
«آیا آنان به زمین نگاه نکردند که چقدر از انواع گیاهان پرارزش در آن رویاندیم؟!».

در این آیه، مراد از «زوج کریم» آن نباتاتی اند که خدای سبحان آن ها را نر و ماده خلق کرده است^{۲۰}. برخی مفسرین گفته اند: مراد از آن، همه موجودات رویدنی است، چه نبات و چه حیوان، و چه انسان، به دلیل این که در جای دیگر در خصوص انسان فرموده: «وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا» (نوح، ۱۷/۷۱)^{۲۱}. برخی نیز گفته اند که منظور از «گیاه کریم» گیاهان پرفایده است و البته هر گیاهی دارای فوایدی است که با پیشرفت علم این حقیقت روز به روز آشکارتر می شود^{۲۲}. سؤالی که پیش می آید این است که انسان و حیوانات و جمادات داخل در انبات نیستند؟ پاسخ این است که، این فرض درست است اما با کمی دقت می توان دریافت که، تمام اینها از همین خاک و زمین تولید و اخراج و انبات شده اند و کل جمادات از جواهرات و فلزات و معادن همه از قدرت کامله خداوند است که تمام اینها را نر و ماده قرار داده تا مثل خود تولید کنند و ثمر دهند. لذا این آیه می گوید که تا نر و ماده گیاهان به هم نرسند، ثمر نمی دهند و ثمرات آنها هم هسته و دانه و تخم دارند که از آنها تولید مثل می شود. یا باید پیوند کنند ماده را به نر، تا ثمر دهد و این مسأله در حیوانات و انسان ها مطرح است. در سوره لقمان آیه دهم نظیر این آیه است و به زوجیت در گیاهان اشاره دارد: «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ».

ب: یکی دیگر از آیاتی که به زوجیت گیاهان اشاره دارد، این است: «وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلْنَا فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» (الرعد، ۱۳، ۳) و از جمیع میوه هایی که ممکن است وجود یابد، در زمین انواع متخالف و مختلفی از حیث نوع، از حیث تابستانی و زمستانی، از حیث شیرینی و غیر آن، و از حیث تری و خشکی آن قرار داد^{۲۳}.

طنطاوی در تفسیر الجواهر در ذیل جمله «زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» گفته است: خداوند در زمین از هر صنفی از میوه ها زوج قرار داده، یعنی دو تا؛ یکی نر و یکی ماده، که ازدواج آنها در گل هاشان صورت می گیرد، علم جدید هم این معنا را کشف نموده و ثابت کرده که هر درخت و زراعتی میوه و دانه نمی بندد مگر این که نر و ماده آن با هم در آمیزند، چیزی که

هست گاهی عضو نر با خود ماده و درخت و بوته ماده هست، مانند بیشتر درختان، و گاهی عضو نر در یک درخت است و عضو ماده در درختی دیگر، مانند درخت خرما. آن دسته که عضو نر و ماده هر دو در یک بوته هستند، گاهی هر دو در یک گل قرار دارند، و گاهی در دو گل، اولی مانند بوته پنبه، که عضو نر با عضو ماده آن در یک گل قرار دارند، و دومی مانند بوته کدو. ۲۴

علامه طباطبایی در نقد گفتار طنطاوی می نویسد: گفتار وی هر چند از حقایق علمیه ای است که هیچ تردیدی در آن نیست، و لیکن ظاهر آیه کریمه با آن مساعدت ندارد، زیرا ظاهر این است که خود میوه ها زوج و دو تا هستند، نه این که از درختی خلق می شوند که آن درخت ها زوج و دو تایی باشند، و اگر مقصود، درخت های آنها بود، مناسب بود بفرماید: و کل الثمرات جعل فیها من زوجین اثنین؛ و همه میوه ها را از دو جفت قرار داد.

در ادامه می نویسد: البته این مطلبی که وی گفته، ممکن است از مثل آیه: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ» (یس، ۳۶/۳۶) و همچنین از آیه: «وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (لقمان، ۱۰/۳۱) و آیه: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (الذریات، ۴۹/۵۱) استفاده شود. ۲۵

عقیده علامه منظور از «زَوْجَيْنِ اِثْنَيْنِ» یعنی: دو زوج، دو صنف خواهد بود که یک صنف با صنفی دیگر مخالف باشد، حال اگر زوج سومی باشد یا نباشد. نظیر سایر مواردی که تشبیه به منظور تکرار آمده، مانند «ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ» (الملك، ۴/۶۷) که مقصود از تشبیه کره، رجوع بعد از رجوع است، هر چند از نظر کثرت خیلی زیاد شود. ۲۶

ج: یکی دیگر از آیاتی که به طور صریح به زوجیت گیاهان اشاره دارد، این است: «وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» (ق، ۷/۵۰) زوج در اینجا به معنی صنف است، یعنی: از هر صنفی از اصناف نباتات رویانیدیم در زمین با بهجت مثل گل ها و ریاحین و شکوفه ها و برگ های سبز و خضرویات که منظره آنها شادی می آورد و موجب مسرت می شود و کیف و لذت دارد. ۲۷. لذا تعبیر به من کل زوج اشاره به مساله زوجیت در عالم گیاهان است که در موقع نزول این آیات هرگز به عنوان یک اصل کلی کشف نشده بود و بعد از قرن ها علم و دانش بشر پرده از روی آن برداشت.

د آیه: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

فَأَخْرَجْنَا بِهِنَّ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى» (طه، ۵۳/۲۰) مراد از ازواج در این آیه، اصناف مختلف گیاهان با گل‌هایی به رنگ سرخ و سفید و سبز و زرد با طعم‌ها و منافع مختلف می‌باشد.^{۲۸} و: قسمتی از آیه: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ» (یس، ۳۶/۳۶) در این آیه، مراد از «تُنْبِتُ الْأَرْضُ» اصناف و انواع میوه‌ها و سبزیجات است. بنابراین، آیه به پیدایش دانه و میوه، از طریق قانون زوجیت اشاره دارد.^{۲۹}

لذا با توجه به آیات مطرح شده درباره زوجیت گیاهان، می‌توان گفت هنگامی که جهان در تاریکی جهالت به سر می‌برد، قرآن در بیش از ده آیه از زوجیت گیاهان بحث کرده، و تصریح می‌نماید که خداوند همه گیاهان را جفت آفریده است.

دوم. زوجیت چیزهایی که انسان نمی‌داند: صریح‌ترین آیه ای که در این زمینه در قرآن کریم مطرح است، در سوره یس مطرح شده است: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» (یس، ۳۶/۳۶).

این آیه، در مقام تنزیه و تعظیم خداوند متعال است؛ بدین گونه که قانون زوجیت در مخلوقات را به ذات الهی سرایت ندهید، او یکتا و بی نظیر است و مراد از ازواج به قرینه «وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ» نر و ماده است، تا آن موقع بشر مسأله بسیار عجیب نر و ماده بودن را فقط در انسان و حیوان می‌دانست، ولی قرآن برای اولین بار از این حقیقت پرده برداشت که مسأله نر و ماده در روئیدنی‌ها نیز وجود دارد و بالاتر از آن گفت: «وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ».^{۳۰} از «وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» می‌توان دریافت که زوجیت فقط در عالم انسان و انعام و گیاهان اختصاص ندارد، بلکه در چیزهایی هست که انسان از آن خبر ندارد. در برخی تفاسیر معاصر این احتمال را داده اند که مراد وجود ذرات مثبت و منفی در دل تمام اتم‌ها است، زیرا می‌دانیم همه اشیاء این جهان از اتم تشکیل یافته، و اتم در حقیقت همچون آجر برای ساختمان عظیم این کاخ بزرگ عالم ماده است.

در عصر نزول قرآن کریم که اتم هنوز شکافته نشده بود خبری از وجود این زوجیت نبود، ولی بعد از آن وجود زوج‌های منفی و مثبت در هسته اتم و الکترون‌هایی که به دور آن می‌گردند به ثبوت رسید.^{۳۱}

علامه طباطبایی در معنای «وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» این گونه می‌نویسد: آن عبارت است از مخلوقاتی که هنوز انسان از وجود آنها خبردار نشده، و یا از کیفیت پیدایش آنها، و یا از

کیفیت زیاد شدن آنها اطلاع پیدا نکرده است. ۳۲

لذا بنا بر آنچه گفته شد، بهترین معنا در این آیه این است که، قرآن مجید در این آیه خبر از وجود زوجیت در چیزهایی که مردم از آن اطلاعی ندارند، می دهد.

سوم: زوجیت عمومی همه اشیای جهان: از جمله آیاتی که صریحاً به این مطلب اشاره دارد این است: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (الذریات، ۴۹/۵۱)؛ «و از هر چیز دو جفت آفریدیم، شاید متذکر شوید!». .

بسیاری از مفسران منظور از کلمه زوج را اصناف مختلف به گونه ای که ضد هم هستند مانند شب و روز، آسمان و زمین، ماه و خورشید، جن و انس، خشکی و دریا، نور و ظلمت گرفته اند^{۳۳}. در بعضی از تفاسیر مراد از زوجین: مذکر و مؤنث - نر و ماده - که در انسان ها و حیوانات و گیاهان می بینیم، بلکه از این فراتر در اشیاء ذرات نامتناهی که دارای قطب مثبت - پروتون - و منفی - الکترون - می باشد. ۳۴

امروزه تحقیقات علمی بشر پیرامون ماده جهان به اینجا منتهی شده که ماده نخستین جهان موجودات، موجودی ریز و نشکن به نام «اتم» است و همه جهان، جز ترکیبات گوناگون این ذرات چیزی دیگری نیست. ولی موفقیت اخیر دانشمندان در شکستن اتم پرده از روی رازی برداشت و ثابت شد که هر یک از این ذرات خود، دارای اجزای ریزتری هستند و هر اتمی مرکب از دو جزء است: یکی الکترون - که بار منفی دارد - و دیگری پروتون - که بار مثبت دارد - و بر اثر داشتن دو بار مختلف و جاذبه عجیبی میان این دو جنس مخالف حکمفرماست که بی شباهت به جاذبه جنسی میان دو جنس مختلف نیست. ۳۵

علاوه بر این آیه، آیه دیگری در قرآن به وجود اتم ها دلالت دارد: «لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (سبأ، ۳/۳۴)؛ «و به اندازه سنگینی ذره ای در آسمان ها و زمین از علم او دور نخواهد ماند، و نه کوچکتر از آن و نه بزرگتر، مگر این که در کتابی آشکار ثبت است!». . این آیه، اشاره به اتم و ذرات کوچکتر از آن دارد. کوچکترین جزئی که در هر عنصر ممکن است یافت شود، اتم نامیده می شود و اعتقاد رایج تا قرن نوزدهم بر این بود که اتم غیر قابل تجزیه است و بسیاری از دانشمندان طی ده ها سال گذشته تلاش خود را به مشکل تقسیم اتم که گفته می شد؛ غیر قابل تجزیه است، معطوف داشتند و بالاخره به تجزیه آن دست یافته و آن را محتوی اجزای

پروتون و نوترون و الکترون یافتند. همچنین کلمه «مثقال» به صورت صریح و روشن به امکان تجزیه آن اشاره شده است^{۳۶}. ابراز چنین حقیقت علمی در هنگام نزول قرآن هرگز امکان نداشت اما با گذشت زمان و پیشرفت جامعه بشری این حقیقت آشکار شد درحالی قرآن چهارده قرن پیش از این موضوع پیشگویی کرده است و این نشان دهنده معجزه و جاویدان بودن قرآن کریم است.

هدف از بیان زوجیت در قرآن

قرآن کریم سرشار از معارفی است که آدمی را در حرکت به سمت کمال مطلق راهنمایی می نماید و در بسیاری از آیات به هدف نزول قرآن اشاره شده است. قرآن، هدف اصلی خود را هدایت انسان می داند: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ» (البقرة، ۱۸۵/۲) در راستای تحقق این هدف، گاهی به اهداف فرعی و حاشیه ای و نکاتی از دانش های گوناگون را اشاره کرده است. گزاره های علمی قرآن مقدمه هدف اصلی قرآن کریم قرار گرفته اند؛ چرا که آدمی با تفکر در آیات آفاقی و انفسی متذکر حقانیت و اعجاز هدایتی قرآن می شود. ده ها آیه در قرآن کریم، به صورت مستقیم یا ضمنی به مباحث علمی پرداخته و مردم را به تفکر و تعمق وا می دارد. با بررسی در این آیات متوجه می شویم که هدف اصلی این مباحث علمی هدایت بشر و تذکر به وی و شناخت هر چه بیشتر خداوند - توحید - و نظام مندی جهان هستی و تقویت مبانی اعتقادی است که در ذیل به بررسی آنها می پردازیم:

۱. افزایش ایمان: خداوند متعال بعد از طرح مسأله زوجیت در گیاهان و نباتات می فرماید: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ» (الشعراء، ۲۶/۸ و ۹).

هر که در رویدنی ها نگاه کند، خواهد دانست که خدا آنها را عبث و بیهوده نیافریده است. خدای متعال انسان را نیز عبث و بیهوده نیافرید. پس در آنها آیت و دلالتی است بر هدایت انسان و آمدن رسولان. و صفت رحیم حاکی است که هدایت و ارسال رسل ناشی از رحمت و مهربانی خداست. ۳۷

اشاره علمی قرآن درباره زوجیت اشیاء که قرن ها پیش از کشفیات تجربی، قرآن آن را

بیان کرده است موجب افزایش ایمان مسلمانان و به ویژه جوانان نسبت به صدق قرآن می شود؛ همان طور که مخالفان قرآن، در برابر آن سر تسلیم فرو آوردند و به عظمت آن اعتراف کردند. از این رو می بینیم برخی دانشمندان غربی، همچون موریس بوکای، در کتاب مقایسه تورات، انجیل، قرآن و علم به بررسی مطالب قرآن، تورات، انجیل پرداخته است و در موارد متعدد، اعتراف می کند که تورات و انجیل با یافته های علوم تجربی مخالف است، اما قرآن مطالب مخالف علم ندارد؛ بلکه در این مورد، مطالب اعجاز آمیزی بیان کرده است. ۳۸

لذا کسانی که در نظام بدیع و شگرف می اندیشند، در نظام نور و ظلمت، در نظام آفرینش کوهها و نهرها و گیاهان و... به قدرت لایزال و حکمت بی پایان آفریدگار پی می برند.

۲. تذکر به آدمی: زوجیت اصناف و پدیده ها که خداوند متعال آن را در قرآن مطرح کرده است برای این است که تبصره ای باشد تا انسان ها بصیرت یابند و ذکرایی باشد تا آنان تذکر یابند. البته معلوم است تنها از انسان هایی، بصیرت و تذکر آنان به کار می افتد که زیاد به سوی خدا رجوع می کنند^{۳۹}. که قرآن می فرماید: «تَبْصِرَةٌ وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ» (ق، ۸/۵۰)؛ «تا وسیله بینایی و یادآوری برای هر بنده توبه کاری باشد!».

لذا خلقت آسمان و تزیین به کواکب آن و امتداد زمین و نصب جبال و انبات خضرویات تمام دلیل و برهان و آیت حق است لکن اهل غفلت و هوی و هوس به نظر سطحی به آنها نظر می کنند بلکه موجب غفلت آنها می شود، و اما اهل حق به نظر عمقی نظر می کنند و هر یک را دلیل بر قدرت و علم و حکمت حق می گیرند چنانچه گفت:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار
بینایی قلب است و روشنایی دل نه مثل کسانی که: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا» (الأعراف، ۱۷۹/۷)؛ «آنها دل ها - عقل ها- یی دارند که با آن [اندیشه نمی کنند و] نمی فهمند و چشمانی دارند که با آن نمی بینند^{۴۰}. بنابراین طرح مسأله زوجیت در قرآن تذکری به بشر صاحب قلب زنده است که به قدرت و حکمت لایزال خداوند متعال پی می برد.

۳. نشانه های الهی و به کار انداختن اندیشه آدمی: یکی از اهداف مهم، بیان زوجیت

تذکر نشانه‌های الهی و به کار انداختن اندیشه آدمی است تا انسان بتواند به خداشناسی برسد. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (الرعد، ۳/۱۳) لذا در آنچه که قرآن درباره زوجیت ذکر می‌کند، بر یکتایی خداوند دلایل آشکاری است تا متفکران برای اثبات صانع، به آنها استدلال کنند. ۴۱

تفکر در نظامی که بر این عالم جریان دارد و حاکم بر آن است، و حکم می‌کند بر این که ابعاد این عالم مربوط به هم و ملایم و سازگار با هم هستند، و همه را روی هم و هر جزئی از اجزای آن را متوجه غایت‌های خاص به خود می‌کند خود کاشف از این است که این نظام بستگی به تدبیر واحد عقلی دارد که در نهایت اتقان و محکمی است، و این خود دلالت می‌کند بر این که رب واحدی دارد که در ربوبیتش شریک نداشته، عالمی است که دچار جهل نمی‌گردد، قادری است که در قدرتش مقهور کسی نمی‌شود، و نسبت به تمامی موجودات و مخصوصاً انسان عنایت و توجه دارد و او را به سوی سعادت جاودانه‌اش سوق می‌دهد. ۴۲

آیه دیگری که در این زمینه بیان شده است این است: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (الذریات، ۴۹/۵۱)، این معنا که اگر از هر چیزی جفت خلق کردیم برای این است که شاید شما متذکر شوید و بفهمید که خالق آن، خودش زوج ندارد و منزله از داشتن زوج و شریک است، بلکه واحدی است که سراسر جهان شاهد بر یکتایی او است ۴۳. و این که انسان متذکر شود به این که خدا قدرت آفریدن شما در قیامت را دارد، زیرا دنیا و آخرت نیز یکی از مصادیق زوجین است. ۴۴

۴. اثبات وجود خداوند متعال - توحید - : خدای سبحان بشر را از نعمت عقل برخوردار ساخت و پیامبران را فرستاد تا بشر با کار بست عقل به مبدا هستی پی ببرد. اشارات علمی آیات، عقل را خطاب قرار می‌دهد تا با تأمل در این نشانه‌ها به عظمت آفریننده اعتراف کند. دکتر عبدالله شحاته در تایید این مطلب می‌نویسد سوره ای در قرآن یافت نمی‌شود - به خصوص سوره‌های مکی - مگر این که در آن اشاره یا تصریحی به عالم هستی و تأمل در نظم و خلقت آن است تا سمع و بصر و حواس و عقل بشر را برای تفکر در خلقت الهی تحریک کند. آن گاه از مخلوق به خالق و از طبیعت به ایجادکننده آن و از مسبب به سبب و از مصنوع به صانع پی ببرد، خدای متعال فکر بشر را به سوی دقیق‌ترین،

عظیم ترین امور هستی فرا خواند و این، آن چیزی بود که اعراب - صدر اسلام - با فطرت سلیم اعتراف کردند. همان طور که سرگین شتر: دال بر وجود اشتر و جای پا: دال بر عابر است. آسمان بلند و زمین هموار و دریای مواج هم دلالت بر خالق آگاه و خبیر می نماید. ۴۵

استدلال بر خداشناسی توسط آیات علمی قرآن کریم یکی از راه های شناخت حق تعالی است و لذا خلقت آسمان و زمین و نشانه های موجود در آنها - از جمله زوجیت اصناف و پدیده ها - پوچ و بیهوده نیست؛ بلکه برای خردمندان نشانه ای است: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» (آل عمران، ۱۹۰/۳ - ۱۹۱)؛ «مسلماً در آفرینش آسمان ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه های [روشنی] برای خردمندان است. همان ها که خدا را در حال ایستاده و نشسته، و آن گاه که بر پهلو خوابیده اند، یاد می کنند و در اسرار آفرینش آسمان ها و زمین می اندیشند [و می گویند:] بار الها! اینها را بیهوده نیافریده ای! منزهی تو! ما را از عذاب آتش، نگاه دار!».

لذا از تعقل در زوجیت اشیاء که نمونه ای از آیات علمی است، می توان دریافت که جهان هستی بیهوده و از روی لهو و لعب نیست و مبدا و آفریدگاری حکیم و مدبر دارد و آنها را هدایت می کند.

۵. اثبات معاد و هدف داری خلقت: یکی از مهمترین اهداف اصلی بیان زوجیت اشیاء در قرآن کریم هدف داری و اثبات معاد است و این که دنیا با همه مظاهر و نعمت هایش مزرعه و مقدمه زندگی اخروی است. این مساله به وضوح در آیات بعد از زوجیت که بررسی شد دیده می شود: «أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ * إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» (الشعراء، ۸۷/۲۶). داستان رویاندن هر جفتی کریم، از این جهت آیت برای بشر محسوب می شود که هر یک از این جفت ها را خداوند ایجاد کرده و نواقص هر یک از دو طرف زوج را با دیگری بر طرف نموده است و هر دو طرف را به سوی آن غایتی که بدان منظور ایجاد شده اند سوق داده و به سوی آن هدف هدایت نموده است. «قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ» (طه، ۵۰/۲۰). خدایی که چنین سنتی در همه کائنات دارد، چطور ممکن است امر انسان ها را مهمل بگذارد و به سوی سعادتش

و آن راهی که خیر دنیا و آخرتش در آن است هدایت نکند؟ این آن حقیقتی است که آیت رویدنی‌ها و زوجیت اصناف و پدیده‌ها بدان دلالت دارد. ۴۶

پس می‌توان گفت که بیان زوجیت اصناف و پدیده‌های عالم نشان دهنده نظم و انسجام و هدف داری در طبیعت بوده و خالقی مدبر دارند که آنها را به سوی هدفی که دارند هدایت می‌کند و سرانجام نیز به مبدأشان؛ یعنی: معاد باز می‌گردند.

نتیجه‌گیری:

بنا بر آنچه که در این نوشتار گفته شد، بررسی مصداقی زوجیت پدیده‌ها مبین یکی از ابعاد اعجاز علمی قرآن کریم است. و از آن جایی که خداوند با علم خود می‌دانسته که اگر این کتاب-قرآن- فقط به جنبه‌های دینی پردازد در آینده مردمی خواهند آمد و می‌گویند، دیگر عمر این دین به پایان رسیده است؛ حال که بشر خودش می‌تواند پرده از اسرار علوم بردارد، دیگر نیازی نیست که به دین متوسل شود. بنابراین خداوند برای این که راه را بر این گروه ببندد، برخی جنبه‌های علمی را در این کتاب گنجانده است که یکی از این جنبه‌های علمی زوجیت اصناف و پدیده‌هاست. اسناد به این آیه تا حدودی این نکته را تأیید می‌کند: «سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ»؛ (فصلت، ۵۳/۴۱)؛ «به زودی نشانه‌های خود را در اطراف جهان و در درون جانشان به آنها نشان می‌دهیم تا برای آنان آشکار گردد که او حق است». اگر انسان صدها هزار سال نیز عمر کند هر زمان کشف تازه و ارائه جدیدی از آیات الهی خواهد داشت، چرا که اسرار این جهان پایان پذیر نیست.

قانون زوجیت به عنوان قانون کلی، همه موجودات اعم از نبات و حیوان و انسان و جمادات را در بر گرفته به گونه‌ای که حتی امروزه اثبات شده است که بدون باروری ابرها، باران نمی‌بارد؛ همان طور که از گیاه و درخت بدون لقاح ثمری حاصل نمی‌شود و این خود نشانه اعجاز قرآن است که بیش از چهارده قرن پیش خداوند متعال در عصر جاهلیت آن را مطرح می‌کند و در یک قرن اخیر به آن دست یافته‌اند. و قرآن با بیان این مسأله می‌خواهد ذهن آدمی را به شناخت هر چه بیشتر خداوند و اثبات معاد و تقویت مبانی اعتقادی انسان سوق دهد، تا انسان از جهل و غفلت بیدار شود و ایمان و اندیشه بشر شکوفا گردد.

۱. منطق تفسیر قرآن، ۲/ ۲۱۳.
۲. اعجاز قرآن/ ۱۶.
۳. همان/ ۱۶-۱۷.
۴. اعجاز القرآن البیانی/ ۴۸.
۵. العین، ۱، / ۲۱۵.
۶. لسان العرب، ۹، / ۵۷.
۷. التحقیق فی کلمات القرآن، ۸/ ۳۷.
۸. کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد/ ۱۹۶.
۹. المیزان، ۱/ ۷۵.
۱۰. معجم مقاییس اللغة، ۳/ ۳۵.
۱۱. المفردات/ ۳۸۴-۳۸۵.
۱۲. العین، ۶/ ۱۶۶.
۱۳. المیزان، ۱۷/ ۱۳۷.
۱۴. پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، ۲/ ۲۸۷.
۱۵. تفسیر نمونه، ۱۵/ ۱۹۱.
۱۶. پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، ۲/ ۲۷۹.
۱۷. تفسیر و مفسران، ۲/ ۴۷۷.
۱۸. برای اطلاع بیشتر. ک: رعد/ ۳؛ الرحمن/ ۵۲؛ طه/ ۵۳؛ زمر/ ۶؛ نجم/ ۴۵؛ زخرف/ ۱۲؛ نبأ/ ۸.
۱۹. قرآن و اسرار آفرینش/ ۹۷.
۲۰. مجمع البیان، ۷/ ۲۸۹.
۲۱. المیزان، ۱۵/ ۲۵۱.
۲۲. تفسیر نمونه، ۱۵/ ۱۹۲؛ مفاتیح الغیب، ۲۴/ ۴۹۱.
۲۳. المیزان، ۱۱/ ۲۹۱.
۲۴. تفسیر الجواهر، ۵/ ۱۲۶.
۲۵. المیزان، ۱۱/ ۲۹۲.
۲۶. همان.
۲۷. أطیب البیان، ۱۲/ ۲۴۰.
۲۸. مجمع البیان، ۷/ ۲۷.
۲۹. مفاتیح الغیب، ۲۶/ ۲۷۵.
۳۰. تفسیر أحسن الحدیث، ۹/ ۸۳.
۳۱. من هدی القرآن، ۱۱/ ۱۳۰؛ تفسیر نمونه، ۱۸/ ۳۷۸؛ تفسیر أحسن الحدیث، ۹/ ۸۳.
۳۲. المیزان، ۱۷/ ۸۸.
۳۳. مفاتیح الغیب، ۲۸/ ۱۸۸.
۳۴. من هدی القرآن، ۱۴/ ۶۴-۶۵.
۳۵. قرآن و علوم طبیعت/ ۲۵۱.
۳۶. اعجاز علمی در قرآن کریم/ ۲۰۰.
۳۷. تفسیر أحسن الحدیث، ۷/ ۳۳۱.
۳۸. منطق تفسیر قرآن، ۲/ ۲۰۹-۲۱۰.
۳۹. المیزان، ۱۸/ ۳۴۱.
۴۰. أطیب البیان، ۱۲/ ۲۴۱.
۴۱. مجمع البیان، ۶/ ۴۲۴.
۴۲. المیزان، ۱۱/ ۲۹۴.
۴۳. مفاتیح الغیب، ۲۸/ ۱۸۸.
۴۴. تفسیر أحسن الحدیث، ۱۰/ ۳۵۴.
۴۵. تفسیر الآیات الكونیة/ ۳۰.
۴۶. المیزان، ۱۵/ ۲۵۱-۲۵۲.